

Universiteit Utrecht
Master Orthopedagogiek; Werkveld Jeugdzorg
Masterthesis

Conceptversie

In-group & Out-group: De rol van etniciteit bij directe en displaced agressie

Naam studenten: D. A. Verbiest (3175995)
M. van Vliet (3455904)
Begeleider(s): Dr. Ellen Reitz
Datum: 24 juni 2011

In-group & Out-group:
De rol van etniciteit bij directe en displaced agressie
Devi Verbiest en Mieke van Vliet
Universiteit Utrecht

Voorwoord

Het schrijven van een thesis tijdens de master Orthopedagogiek is nog een hele uitdaging gebleken. Naast stage lopen, vakken volgen en casuïstiek, maakte de thesis dit jaar tot een zeer intensief jaar. Door een goede samenwerking en strakke tijdsplanning is dit document tot stand gekomen.

Onze eerste dank gaat uit naar Ellen Reitz en Albert Reijntjes, voor de goede begeleiding die ze ons geboden hebben. Daarnaast willen wij ook de scholen bedanken die mee hebben gewerkt aan het onderzoek. Tot slot gaat onze dank uit naar onze familie en vrienden. Ondanks dat we het afgelopen jaar weinig tijd voor hen hebben gehad, stonden ze toch voor ons klaar met een kop koffie, warme maaltijd en een welgemeend advies, zodat wij er weer met frisse moed tegen aan konden.

Abstract

Background: Children and young adolescents in the Netherlands live in a multicultural society. Prejudice can occur between groups from different ethnic backgrounds and this may lead to aggression. *Aim:* The present study examined the link between direct and displaced aggression against members of the in-group versus the out-group, based on ethnicity. *Method:* Participants (N = 340) ranging between 10 and 15 years of age, were randomized to one of five experimental feedback conditions, varying in strength of negative feedback and type of aggression. In all conditions, participants participated in a fictitious online computer game ("Survivor"), in which they could aggress against peers who provoked them (direct aggression) and innocent peers (displaced aggression). *Results:* Dutch participants showed more direct aggression against the in-group than the out-group. No differences were found for displaced aggression. *Conclusions:* The effects of ethnicity only occurred for direct aggression. The findings are discussed in relation to social rejection and aggression against members of the in- and out-group.

Keywords: direct aggression, displaced aggression, ethnicity, in- and out-group, experiment

Inleiding

Kinderen en jongeren komen tegenwoordig steeds vaker in contact met mensen uit andere landen. Door groeiende migratie en de toenemende mobiliteit van mensen om zich over nationale grenzen te verplaatsen, komen veel kinderen in aanraking met mensen van andere nationaliteiten. Daarnaast worden kinderen door de media blootgesteld aan informatie over culturen, gebeurtenissen en condities in verschillende landen over de hele wereld (Verkuyten, 2001). Gezien het multiculturele karakter van de huidige samenleving is het van belang dat mensen met verschillende etnische achtergronden goed met elkaar om kunnen gaan. De begrippen 'in-group' (een groep waar een persoon zich loyaal aan voelt op basis van etniciteit) en 'out-group' (iedereen die niet tot de in-group van een persoon behoort) spelen hierbij een belangrijke rol.

In-group en Out-group

Uit onderzoek blijkt dat kinderen en jongeren over het algemeen een meer positieve houding hebben ten opzichte van de in-group dan de out-group (Duckitt, Callaghan, & Wagner, 2005; Griffiths & Nesdale, 2006; Mucchi-Faina, Costarelli, & Romoli, 2002; Nesdale, Lawson, Durkin, & Duffy, 2010; Nesdale, Maass, Griffiths, & Durkin, 2003). Dasgupta (2004) heeft onderzocht of er verschillen zijn in de mate van vooroordelen over de out-group voor groepen met hoge en lage statussen. Ten opzichte van leden die behoren tot een groep met een lage status, trekken leden van een groep met een hoge status hun eigen in-group meer voor. Tevens hebben zij meer vooroordelen over de out-group dan leden die behoren tot een groep met een lage status.

Kiesner, Maass, Cadinu, en Vallese (2003) hebben aangetoond dat de sociale status binnen de in-group gerelateerd is aan het hebben van vooroordelen over de out-group. Kinderen met een lage sociale status binnen de in-group hebben meer vooroordelen over de out-group dan kinderen die beschikken over een hoge sociale status binnen de in-group. De relatie tussen de sociale status binnen de in-group en het hebben van vooroordelen is het sterkst als er sprake is van een lage zelfwaardering. Als er echter sprake is van een hoge zelfwaardering blijkt er geen sprake meer te zijn van een relatie tussen sociale status en vooroordelen.

Uit onderzoek van Nesdale en collega's (2010) blijkt echter dat kinderen soms ook een negatieve houding laten zien naar de eigen in-group. Dit geldt voor kinderen die zijn afgewezen door leden van de eigen in-group. Zij hebben significant meer negatieve

opvattingen over de in-group dan kinderen die wel geaccepteerd worden. Naast de negatieve opvattingen over de in-group hebben deze kinderen ook negatieve opvattingen over de out-group. De mate van negatieve opvattingen van deze kinderen over de out-group komt overeen met die van kinderen die wel geaccepteerd worden door de eigen in-group.

Social Identity Development Theory (SIDT)

Een ontwikkelingsbenadering die een mogelijke verklaring geeft voor de vooroordelen van kinderen en jongeren naar de out-group is de Social Identity Developmental Theory (SIDT; Nesdale, 1999, 2003, 2005). In één van de fases (rond het zevende levensjaar) ontwikkelen kinderen etnische vooroordelen. Tijdens deze fase leren kinderen van de sociale omgeving dat de in-group op een positieve manier verschilt van andere groepen, oftewel de out-group. Tijdens de fase van etnische vooroordelen kan de focus op de in-group zich naar de out-group verplaatsen. Leden van de out-group worden dan niet alleen minder aardig gevonden, maar zelfs onaardig gevonden of gehaat. Deze negatievere houding naar de out-group kan ervoor zorgen dat kinderen zich in hogere mate gaan identificeren met de in-group. Het hebben van vooroordelen over andere groepen kan een norm zijn van leden van de 'in-group'. Ook kan binnen de 'in-group' de gedachte heersen dat ze op een bepaalde manier bedreigd worden door leden van de 'out-group' (Nesdale, 1999).

Uit onderzoek (Nesdale, Maass, Durkin, & Griffiths, 2005; Riek, Mania, & Gaertner, 2006; Stephan, Renfro, Esses, Stephan, & Martin, 2005) is naar voren gekomen dat de kans op vooroordelen over de out-group wordt vergroot, wanneer er een dreiging wordt ervaren van de out-group. Ook uit het longitudinale onderzoek van Schlueter, Schmidt, en Wagner (2008) blijkt dat een verhoogd gevoel van dreiging leidt tot verhoogde gevoelens van afkeer en het vertonen van opzettelijk negatief gedrag tegen leden van de out-group. Daarnaast is er een causaal verband gevonden tussen de ervaren dreiging naar de in-group en het afstand nemen van etnische minderheden. Hoe groter de mate van ervaren dreiging is, des te groter is de kans op het nemen van afstand.

Directe en 'Displaced' agressie

De negatieve gevoelens van de in-group ten opzichte van de out-group kan resulteren in agressie naar leden van de out-group (Yamagishi & Mifune, 2009). Agressie is elk gedrag dat bedoeld is om een ander persoon te benadelen (Bushman & Huesmann, 2010). In het huidige onderzoek wordt een onderscheid gemaakt tussen *directe* en *displaced* agressie.

Onder directe agressie wordt agressief gedrag verstaan dat gericht is tegen de persoon die de agressie heeft opgewekt (Reijntjes, Kamphuis, Thomaes, Bushman, & Telch, in press). Displaced agressie is agressief gedrag dat gericht is tegen een onschuldig persoon, die niet de bron is van de agressie (Marcus-Newhall, Pedersen, Carlson, & Miller, 2000). Deze vorm van agressie kan voorkomen als een persoon de agressie niet kan richten op de bron van provocatie, de oorzaak van de agressie niet beschikbaar is, of de oorzaak iets is waar niet met agressie op gereageerd kan worden (Dollard, Doob, Miller, Mowrer, & Sears, 1939).

Indien een persoon wordt benadeeld door een lid van de out-group dan is dit een bevestiging van de negatieve opvattingen over deze out-group. Dit vergroot de kans dat de benadeelde wraak zal nemen op de dader (directe agressie) en / of op onschuldige leden (displaced agressie) van de betreffende out-group. Hierdoor kan een vicieuze cirkel ontstaan, waarbij beide groepen boosheid en agressie naar elkaar laten zien (Stenstrom, Lickel, Denson, & Miller, 2008).

Sociale afwijzing

Anderson en Bushman (2002) stellen dat provocatie een belangrijke oorzaak is van agressief gedrag. In het huidige onderzoek wordt gebruik gemaakt van sociale afwijzing als vorm van provocatie om agressie op te wekken.

Uit onderzoek blijkt dat sociale afwijzing leidt tot een hogere mate van agressief gedrag en boosheid (Leary, Twenge, & Quinlivan, 2006). Als een persoon wordt afgewezen door een individu die duidelijk behoort tot een bepaalde groep, is de kans groter dat de afgewezene deze afwijzing associeert met de gehele groep waar de afwijzer toe behoort. In deze gevallen is de kans groter dat de afgewezene wraak zal nemen op de gehele groep, in plaats van alleen op degene die hem heeft afgewezen. Daarnaast ontstaat er een negatievere houding naar de gehele groep (Gaertner, Iuzzini, & O'Mara, 2008). De afgewezene kan in dit geval wraak nemen op de afwijzer zelf (directe agressie), maar ook op de groep waartoe de afwijzer behoort (displaced agressie). De kans op displaced agressie is echter groter als de afwijzer behoort tot een duidelijke groep.

Sekseverschillen bij vormen van agressie

Verschillende onderzoeken hebben sekseverschillen gevonden met betrekking tot agressie, waarbij jongens meer agressief gedrag vertonen dan meisjes (Björkqvist, Lagerspetz, & Kaukiainen, 1992; Harris, 1996). Ook blijkt dat jongens meer directe agressie vertonen dan meisjes (Card, Stucky, Sawalani, & Little, 2008).

Uit onderzoek bij volwassenen van Johnson en Marini (1998) is gebleken dat vrouwen significant meer positieve opvattingen hebben over leden die behoren tot de out-group dan mannen. Een mogelijke verklaring voor deze positievere opvattingen is dat vrouwen meer gericht zijn op het maken van contact en op het welbevinden van andere mensen (Johnson & Marini, 1998). Mannen hebben daarentegen een positievere houding ten opzichte van leden van de in-group dan vrouwen. Dit zou verklaard kunnen worden doordat mannen wellicht meer geneigd zijn om de solidariteit te bewaren binnen de in-group (Yamagishi & Mifune, 2009). Uit een meta-analyse van Bettencourt en Miller (1996) blijkt echter dat er geen sekseverschillen gevonden worden in agressief gedrag als er sprake is van provocatie.

Huidig onderzoek

Er is al veel onderzoek gedaan naar de mate van vooroordelen over leden van de eigen in-group en leden van de out-group. Onderzoek heeft aangetoond dat vooroordelen leiden tot een negatieve houding ten opzichte van leden van de out-group. Deze negatieve houding ten opzichte van de out-group kan zich uiten in agressief gedrag. Het is van belang dat er meer inzicht komt in agressief gedrag gericht op leden van de out-group. Daarnaast is het van belang te onderzoeken of de gevonden sekseverschillen ook gelden voor kinderen. Voor zover bekend is er nog niet eerder onderzoek gedaan naar het effect van sociale afwijzing op de mate van agressie (direct en displaced) ten aanzien van de in-group of out-group.

Het doel van het huidige onderzoek is om vast te stellen of er verschillen zijn in de mate van agressie (directe en displaced) die kinderen vertonen naar leden van de in-group en out-group. Daarnaast wordt onderzocht of sekse en conditie (mate van sociale afwijzing) invloed hebben op de mate van vertoonde agressie naar leden van de in-group en de out-group. Hiervoor zijn de volgende onderzoeksvragen opgesteld:

- Vertonen Nederlandse kinderen meer directe agressie naar Marokkaanse kinderen (out-group) dan naar Nederlandse kinderen (in-group) en zijn er conditie- en sekseverschillen?
- Vertonen Nederlandse kinderen meer displaced agressie naar Marokkaanse kinderen (out-group) dan naar Nederlandse kinderen (in-group) en zijn er conditie- en sekseverschillen?

In het huidige onderzoek wordt verwacht dat kinderen die sterke negatieve feedback krijgen meer agressie zullen vertonen, dan kinderen die slechts milde negatieve feedback krijgen. Afhankelijk van conditie is er sprake van directe dan wel displaced agressie. Daarnaast is de verwachting dat Nederlandse kinderen meer directe en displaced agressie

zullen vertonen naar Marokkaanse kinderen dan naar Nederlandse kinderen. Tevens worden sekseverschillen verwacht voor de mate van directe agressie, waarbij jongens meer agressie zullen vertonen dan meisjes. Voor displaced agressie is onbekend of er sekseverschillen zijn.

Methode

Participanten

Participanten zijn 340 (pre)adolescenten (53.8 % meisjes en 46.2 % jongens) uit groep zeven en acht van het reguliere basisonderwijs en de eerste twee klassen van het voortgezet onderwijs in Nederland. De participanten variëren in leeftijd tussen de tien en vijftien ($M = 13.0$ jaar; $SD = 11.7$ maanden) en 100% heeft een Nederlandse nationaliteit. Onder de in-group worden kinderen met de Nederlandse etniciteit verstaan, aangezien de participanten uit de steekproef deze etniciteit bezitten. Onder de out-group worden participanten met de Marokkaanse etniciteit verstaan. De Marokkaanse etniciteit is op basis van de grootte van de bevolkingsgroep in Nederland en de actualiteiten gekozen. In het computerprogramma 'Survivor' behoren de peers met een Nederlands uiterlijk tot de in-group en peers met een Marokkaans uiterlijk tot de out-group.

De participanten komen voornamelijk uit de middenklasse. Verbale toestemming is gegeven door de directie van de scholen en de betrokken leerkrachten. Ouders hebben passieve toestemming voor deelname van hun kind verleend. Zowel ouders als kinderen konden deelname aan het onderzoek weigeren en op elk moment hun medewerking stopzetten. De participanten ontvingen een klein presentje voor hun deelname.

Procedure

De dataverzameling vond plaats in twee sessies. In dit onderzoek is gebruik gemaakt van de data die verzameld is tijdens de tweede sessie. De tijdsduur van deze tweede sessie was tussen de 45 en 60 minuten.

Voorafgaand aan de tweede sessie, is aan de participanten verteld dat zij mee gaan doen aan een computerspel in wedstrijdvorm op het internet, genaamd 'Survivor' (Reijntjes, Stegge, Meerum Terwogt, Kamphuis, & Telch, 2006). In werkelijkheid was dit een fictieve wedstrijd. Participanten speelden een computerprogramma, geschreven in Visual Basic, ontworpen om de illusie te wekken dat de kinderen online meededen aan een spel waarbij zij beoordeeld werden door een jury van peers en ook zelf anderen mochten beoordelen. Dit spel diende als een emotie en agressie opwekkende gebeurtenis. Aan de kinderen werd pas aan het einde van het spel verteld dat het om een fictief spel ging.

Survivor. Participanten werden per duo uit de klas gehaald en ruggelings aan een bureau met laptop in een klaslokaal geplaatst. De proefleider gaf een korte instructie en moedigde de participanten aan vragen te stellen bij onduidelijkheden. Bij aanvang van het spel is duidelijk gemaakt dat participanten op elk moment van het spel mochten stoppen. Er is de participanten verteld dat ze een online wedstrijd gingen spelen waarbij alle deelnemers een persoonlijk profiel met foto opstellen die beoordeeld werd door juryleden, bestaande uit peers. Daarna is door de participanten een persoonlijk profiel (bv. hobby's, persoonlijke kenmerken, leuke en niet leuke dingen over zichzelf en toekomstig beroep) gemaakt. Na een korte periode van wachten, konden de participanten gedurende drie minuten de feedback van de acht juryleden bekijken. Door op de foto van een jurylid te klikken, werd de feedback van het desbetreffende jurylid zichtbaar. Participanten zijn random ingedeeld in vijf verschillende condities: 1= sterke negatieve peerfeedback, alleen displaced agressie; 2= milde negatieve feedback, alleen displaced agressie; 3= sterke negatieve feedback, directe en/of displaced agressie; 4= milde negatieve feedback, directe en/of displaced agressie; 5= controle conditie, geen feedback, alleen displaced agressie. Sterke negatieve feedback bestond uit drie negatieve uitspraken (bv. 'Ik zou geen vrienden met deze persoon willen zijn') en één neutrale uitspraak (bv. 'Ze doet me denken aan mijn zus') van elk jurylid. Milde negatieve feedback bestond uit drie neutrale uitspraken en één negatieve uitspraak van elk jurylid. Participanten in de controleconditie ontvingen geen feedback van de jury.

Vervolgens hadden participanten zelf de mogelijkheid om feedback te geven aan de juryleden en/ of andere 'onschuldige' peers, waarvan zij geen feedback hebben ontvangen en alleen het profiel lezen. Participanten kregen de mogelijkheid om zich agressief te uiten door het prijzengeld van de te beoordelen peers te verlagen en het typen van (negatief) commentaar dat ook op de site van 'Survivor' zou komen te staan.

Bij het computerprogramma 'Survivor', konden participanten zowel directe als displaced agressie vertonen. Als participanten zich agressief uitten tegen juryleden die hen beoordeeld hadden, was er sprake van directe agressie. Het uiten van directe agressie was alleen mogelijk bij conditie drie en vier.

Participanten die zich agressief uitten naar peers die hen niet hadden beoordeeld, maakte gebruik van displaced agressie. De ene helft van de participanten kon zich zowel agressief uiten tegen zowel vier juryleden die hen hadden beoordeeld (directe agressie), als tegen vier onschuldige peers (displaced agressie). De andere helft van de participanten kon zich alleen agressief uitten tegen onschuldige peers.

Na afloop van het computerspel kregen de participanten een debriefing met als doel de eventuele negatieve effecten van het spel zoveel mogelijk weg te nemen. Er werd verteld dat het spel fictief is en dat de juryleden en de feedback verzonnen zijn. De participanten werden geïnformeerd over het echte doel en de noodzaak van de studie. De geloofwaardigheid van het spel is ook tijdens de debriefing onderzocht, door elke participant te vragen of zij tijdens het spel geloofden dat zij tegen echte spelers speelden. Alle participanten hebben aangegeven dat ze het gevoel hadden tegen echte tegenstanders gespeeld te hebben en dat zij het belang van het onderzoek (weg) begrepen. Geen enkele participant had spijt van deelname aan het onderzoek of bezwaar tegen de procedure. Daarbij gaf een meerderheid van de participanten zelfs aan bij een vervolgonderzoek eventueel mee te willen doen. Tot slot is met de participanten gesproken over het belang van de geheimhouding voor het onderzoek. Om ervoor te zorgen dat kinderen zich aan deze geheimhouding hielden, is een geheimhoudingsverklaring getekend. Daarin stond vermeld dat zij alleen bij geheimhouding achteraf een presentje zouden ontvangen.

Meetinstrumenten

Agressie. Tijdens het computerspel 'Survivor' waren er twee vormen agressie (direct en displaced) die participanten konden vertonen. Deze vormen van agressie konden op twee manieren (financieel en verbaal) gebruikt worden bij het beoordelen van vier peers. Ten eerste konden de participanten op een 5-puntschaal aangeven hoeveel geld de peers van de proefleiders ontvingen als dank voor medewerking aan het onderzoek (financiële agressie). De standaard beloning bedroeg twee euro en de participanten konden kiezen om hier dan wel één of twee euro aan toe te voegen of hier één of twee euro vanaf te halen. Ten tweede konden participanten negatieve feedback over de betreffende peer intypen (verbale agressie). Deze opmerkingen werden gecodeerd aan de hand van een beoordelingsschema dat vooraf was opgesteld. De verbale uitingen werden als volgt gescoord; 0= geen commentaar; 1= positieve, feitelijke en neutrale opmerkingen; 2= een mix van positief en negatief commentaar; 3= puur negatief commentaar.

Resultaten

Voorbereidende analyses

Om te kijken of er sprake was van een gelijke verdeling van sekse en leeftijd in de experimentele condities, is er een univariate ANOVA uitgevoerd. Er is geen significant verschil tussen de vijf experimentele condities op basis van sekse; $F(4, 349) = .10, p = .98$.

Ook is er geen significant verschil gevonden van leeftijd in de vijf experimentele condities; $F(4, 348) = .12, p = .98$. Leeftijd en sekse verschilden dus niet als functie van de experimentele condities (zie Tabel 1). Dit betekent dat de at random toewijzing aan de experimentele condities geslaagd is.

Tabel 1

Beschrijvende Statistieken van Sekse en Leeftijd over de Vijf Condities

	Peer Feedback Conditie				
	Sterke negatieve, provocateurs afwezig (<i>n</i> =72)	Milde negatieve, provocateurs afwezig (<i>n</i> =68)	Sterke negatieve, provocateurs aanwezig (<i>n</i> =72)	Milde negatieve, provocateurs aanwezig (<i>n</i> =67)	Controle (<i>n</i> =70)
Sekse (%)					
jongens	45.8	46.4	47.2	43.3	48.6
meisjes	54.2	53.6	52.8	56.7	51.4
Leeftijd (Jaren)					
<i>M</i>	13.01	12.99	12.94	13.05	13.02
<i>SD</i>	0.97	0.98	0.97	0.99	1.01

Directe agressie

Om te toetsen of Nederlandse kinderen meer directe agressie vertoonden naar de in-group (Nederlandse kinderen) of naar de out-group (Marokkaanse kinderen) is een herhaalde metingen MANOVA uitgevoerd, waarbij de 'within subject' factor etniciteit was en de soort agressie (verbaal en financieel) de afhankelijke variabele. Om te onderzoeken of er sprake was van conditie- en sekseverschillen zijn deze variabelen als 'between subject' factoren toegevoegd.

Er is sprake van een significant hoofdeffect van etniciteit op de mate van directe agressie ($F(2, 138) = 8,18, p < .01$). Dit houdt in dat Nederlandse kinderen significant meer directe agressie vertonen naar Nederlandse kinderen (in-group) dan naar Marokkaanse kinderen. Als gekeken wordt naar de soort agressie, is gebleken dat er een significant verschil is voor directe financiële agressie ($F(1, 139) = 15.97, p < .01$), maar niet voor directe verbale agressie ($F(1, 139) = 1.03, p = .31$). Dit houdt in dat Nederlandse kinderen wel significant meer financiële agressie vertonen naar Nederlandse kinderen (in-group) dan naar Marokkaanse kinderen (out-group) (zie Figuur 1), maar dat er geen significante verschillen zijn in vertoonde verbale agressie naar Nederlandse (in-group) en Marokkaanse (out-group) kinderen (zie Tabel 2).

Tabel 2

Gemiddelden, Standaarddeviaties en Steekproefgroottes van Directe Agressie naar de In- en Out-group

	Totaal			Jongens			Meisjes		
	M	SD	n	M	SD	n	M	SD	n
Financieel									
In-group	1.40	1.21	143	1.54	1.32	65	1.23	1.09	78
Out-group	1.00	1.15	143	.98	1.27	65	1.01	1.04	78
Verbaal									
In-group	.45	.68	143	.34	.59	65	.54	.73	78
Out-group	.39	.67	143	.29	.58	65	.46	.73	78

Zoals verwacht is er een hoofdeffect gevonden van conditie op de mate van vertoonde directe agressie, $F(2, 138) = 4.85, p = .01$). Hoe sterker de afwijzing, des te meer directe agressie Nederlandse kinderen vertoonden (zie Tabel 3). Er is echter geen significant interactie-effect voor conditie en etniciteit ($F(2, 138) = 1.17, p = .31$) op de mate van directe agressie naar leden van de in- of out-group. Het effect van de toegewezen conditie (milde of sterke afwijzing) is dus niet verschillend voor het vertonen van directe agressie naar Nederlandse of Marokkaanse kinderen. Ook als er onderscheid wordt gemaakt tussen directe verbale ($F(1, 139) = .57, p = .45$) en directe financiële ($F(1, 139) = 1.94, p = .17$) agressie blijkt er geen sprake te zijn van een significant interactie-effect.

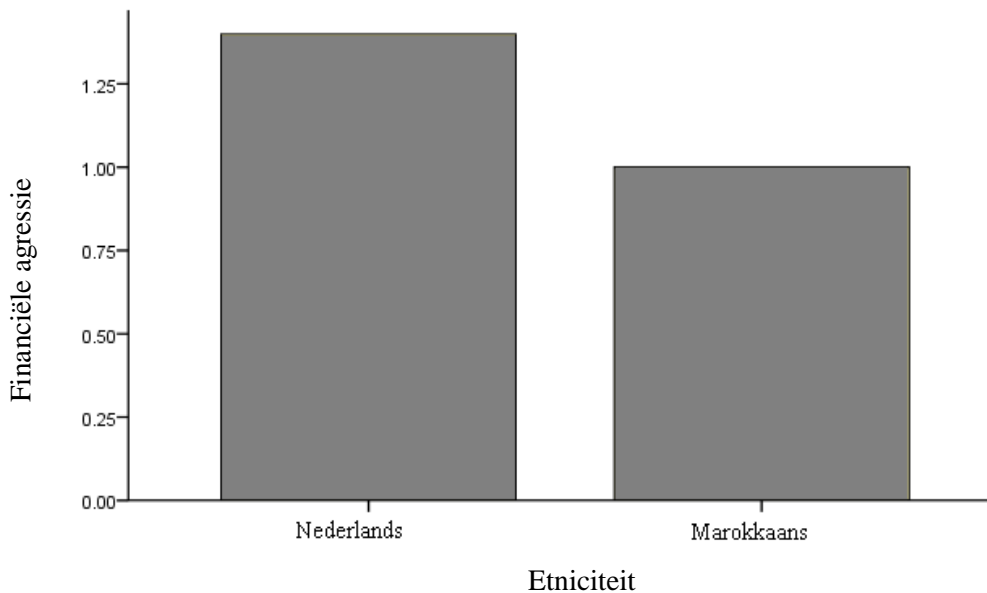
Tabel 3

Gemiddelden en Standaarddeviaties van Directe Agressie, Uitgesplitst naar Conditie.

	Totaal	
	M	SD
Financieel		
Condiesterkeafwijzing	1.42	.12
Condiemildeafwijzing	.97	.12
Verbaal		
Condiesterkeafwijzing	.51	.07
Condiemildeafwijzing	.31	.07

In tegenstelling tot onze verwachting is er geen hoofdeffect van sekse op de mate van directe agressie ($F(2, 138) = 2.04, p = .13$). Nederlandse jongens vertoonden evenveel directe agressie als Nederlandse meisjes. Er is ook geen sprake van een significant interactie-effect van sekse en etniciteit ($F(2, 138) = 1.08, p = .34$) op de mate van directe agressie naar leden van de in- of out-group. Dit houdt in dat er geen verschillen zijn tussen jongens en meisjes in het vertonen van directe agressie naar Nederlandse of Marokkaanse kinderen. Ook als er onderscheid wordt gemaakt tussen directe verbale ($F(1, 139) = .06, p = .81$) en directe

financiële ($F(1, 139) = 2.17, p = .14$) agressie blijkt er geen sprake te zijn van een significant interactie-effect.

Figuur 1. Mate van financiële agressie van Nederlandse kinderen t.a.v. Nederlandse en Marokkaanse kinderen

Displaced agressie

Om naar de mate van displaced agressie te kijken, worden de analyses beperkt tot conditie één en twee, omdat bij de overige condities (drie en vier) ook directe agressie kan worden vertoond. Om te toetsen of Nederlandse kinderen meer displaced agressie vertoonden naar de in-group (Nederlandse kinderen) of naar de out-group (Marokkaanse kinderen) is, net als bij directe agressie, een herhaalde metingen MANOVA uitgevoerd, met als ‘between-subject’ factoren conditie en sekse.

Er is, in tegenstelling tot de verwachting, geen significant hoofdeffect van etniciteit gevonden op de mate van displaced agressie die Nederlandse kinderen vertoonden ($F(2, 137) = 1.00, p = .84$). Nederlandse kinderen vertoonden dus evenveel displaced agressie naar de in-group als naar de out-group. Ook als er onderscheid wordt gemaakt tussen de twee vormen van displaced agressie, verbaal en financieel, zijn er geen significante verschillen gevonden (verbaal: $F(2, 138) = .22, p = .64$; financieel: $F(2, 138) = .16, p = .69$). Nederlandse kinderen vertoonden dus evenveel displaced financiële én verbale agressie naar de in-group als naar de out-group.

Om te onderzoeken of er een interactie-effect van sekse of conditie was op de mate van displaced agressie die Nederlandse kinderen vertoonden naar de in- en out-group, zijn de factoren conditie en sekse toegevoegd als ‘between-subject’ factor. Zoals verwacht is er een

hoofdeffect gevonden van sekse op de mate van vertoonde displaced agressie ($F(2, 137) = 4.67, p = .01$). Nederlandse jongens vertoonden meer displaced agressie dan Nederlandse meisjes (zie Tabel 4). Er is echter geen significant interactie-effect gevonden van sekse op de mate van displaced agressie naar de in- en out-group ($F(2,137) = .98, p = .25$). Er was dus geen verschil tussen jongens en meisjes in de mate van displaced agressie naar de in- én de out-group. Ook is er geen interactie-effect gevonden van sekse, als er onderscheid gemaakt wordt tussen displaced verbale ($F(1, 138) = .18, p = .68$) en financiële agressie ($F(1, 138) = 2.63, p = .11$). Er was dus geen verschil tussen jongens en meisjes in hoe vaak er displaced verbale of financiële agressie werd vertoond naar de in- en out-group.

In tegenstelling tot de verwachting is er geen hoofdeffect van conditie op de mate van displaced agressie, ($F(2, 137) = 2.41, p = .09$). Nederlandse kinderen vertoonden evenveel displaced agressie na een milde afwijzing als na een sterke afwijzing. Ook is er geen significant interactie-effect gevonden van conditie op displaced agressie die Nederlandse kinderen vertoonden naar de in- en out-group ($F(2,137) = 1.00, p = .72$). Nederlandse kinderen in de ‘sterke afwijzing’ conditie (= conditie 1) vertoonden dus evenveel displaced agressie naar de in- en out-group als Nederlandse kinderen in de ‘milde afwijzing’ conditie (= conditie 2). Ook is er geen interactie-effect gevonden van conditie, als er onderscheid gemaakt wordt tussen displaced verbale ($F(1, 138) = .62, p = .43$) en financiële agressie ($F(1, 138) = .06, p = .81$). Er was dus geen verschil tussen ‘sterke afwijzing’ en ‘milde afwijzing’ in hoe vaak er displaced verbale of financiële agressie werd vertoond naar de in- en out-group.

Tabel 4

Gemiddelden en Standaarddeviaties van Displaced Agressie, uitgesplitst naar sekse.

	Totaal	
	M	SD
Financieel		
Jongens	.85	.10
Meisjes	.43	.10
Verbaal		
Jongens	.12	.03
Meisjes	.08	.03

Discussie

Dit onderzoek is een van de eerste studies dat gebruik heeft gemaakt van experimentele methodes om directe en displaced agressie bij jeugdigen te onderzoeken. Door systematisch de intensiteit van de negatieve feedback door peers te manipuleren en door het

wel of niet aanwezig laten zijn van de oorspronkelijke provocateurs, konden de situationele condities die directe en displaced agressie vergroten onderzocht worden. Het doel van het onderzoek was om het (potentiële) verschil in de mate van directe en displaced agressie door Nederlandse kinderen naar de in-group versus de out-group te onderzoeken. Daarnaast is hierbij gekeken naar het (interactie)effect van verschillende condities en/ of sekse.

Directe agressie

In tegenstelling tot onze verwachting vertoonden Nederlandse kinderen niet meer directe agressie naar Marokkaanse kinderen (out-group) dan naar Nederlandse kinderen (in-group). Het blijkt zelfs dat Nederlandse kinderen significant meer directe agressie vertoonden naar Nederlandse kinderen (in-group) dan naar Marokkaanse kinderen (out-group). Als er echter gekeken wordt naar de soort directe agressie die de kinderen vertoonden, dan zijn er alleen significante verschillen voor directe financiële agressie en niet voor directe verbale agressie. Nederlandse kinderen vertoonden dus alleen significant meer directe financiële agressie naar leden van de eigen in-group. Nesdale en collega's (2010) hebben een soortgelijk resultaat gevonden bij kinderen die afgewezen werden door de in-group. Deze kinderen lieten een negatievere houding zien naar de in-group. Verder onderzoek zou moeten uitwijzen in welke mate kinderen die worden afgewezen door de in-group een negatievere houding hebben naar de in-group, vergeleken met kinderen die zich niet worden afgewezen door de in-group. Een andere mogelijke verklaring is dat Nederlandse kinderen meer directe agressie vertoonden naar de in-group, omdat deze meer vertrouwd en fysiek dichterbij is. Verder onderzoek zou moeten uitwijzen of dit klopt. Deze bevindingen zijn een belangrijke aanvulling op de reeds beschikbare kennis uit eerdere onderzoeken. Het toont namelijk aan dat een afwijzing niet leidt tot meer directe agressie naar een lid van de out-group, maar wel tot meer agressie naar een lid van de in-group. Het is van belang dat wordt onderzocht wat de oorzaak hiervan is.

Zoals verwacht is er een effect gevonden van conditie op het vertonen van directe agressie bij Nederlandse kinderen. Hoe sterker de afwijzing was in de conditie, hoe meer directe agressie Nederlandse kinderen vertoonden. Anderson en Bushman (2002) hebben ook gevonden dat provocatie, zoals afwijzing van leeftijdsgenoten, een belangrijke oorzaak van agressie is. Als echter gekeken wordt naar het effect van conditie op de mate van directe agressie naar de in-group en de out-group, blijkt dat het effect van conditie niet verschillend is voor de vertoonde agressie naar beide groepen. Het ontvangen van sterke negatieve feedback leidt tot meer directe agressie dan milde negatieve feedback, maar dit effect is gelijk voor de

vertoonde agressie naar zowel de in-group als de out-group. Deze bevinding is belangrijk voor maatschappelijke problemen rondom agressie. Preventieprogramma's gericht op agressie moeten meer aandacht besteden aan de sterkte van de provocatie en kinderen meer alternatieven leren om hiermee om te gaan.

Daarnaast zijn er geen significante sekseverschillen gevonden voor de mate van vertoonde directe agressie. Jongens en meisjes vertoonden, in tegenstelling tot onze verwachting, evenveel directe agressie. Dit komt overeen met het onderzoek onder volwassenen van Gaertner en collega's (2008), waarin zij hebben gevonden dat mannen en vrouwen evenveel agressie vertonen na een sociale afwijzing. Het effect van sociale afwijzing lijkt dus hetzelfde te zijn voor jongens en meisjes als voor mannen en vrouwen.

Als wordt gekeken naar het effect van sekse op de mate van directe agressie die Nederlandse kinderen vertoonden naar de in-group en out-group, blijkt dat sekse hierop geen invloed heeft. Jongens en meisjes vertoonden evenveel directe agressie naar zowel de in-group als de out-group. Dit is in tegenstelling tot wat Johnson en Marini (1998) hebben gevonden in hun onderzoek. Hieruit is gebleken dat vrouwen significant meer positieve ideeën hebben over leden van de out-group dan mannen. Vrouwen zijn mogelijk meer gericht op het maken van contact en op het welbevinden van andere mensen dan mannen. Mannen hebben daarentegen een positievere houding ten opzichte van leden van de in-group dan vrouwen. Wellicht zijn mannen meer geneigd om de solidariteit te bewaren binnen de in-group (Yamagishi & Mifune, 2009). Een mogelijke verklaring voor het gevonden verschil met het huidige onderzoek is dat de mate van positieve opvattingen ten aanzien van de in-group en out-group tussen jongens en meisjes nog niet zo sterk verschillen als bij mannen en vrouwen. Verder onderzoek zou dit moeten uitwijzen.

Displaced agressie

Verder komt uit het huidige onderzoek naar voren dat Nederlandse kinderen, in tegenstelling tot de verwachting, evenveel displaced agressie naar Marokkaanse kinderen (out-group) als naar Nederlandse kinderen (in-group) vertoonden. Mogelijk wordt dit verklaard doordat een positieve houding naar de in-group niet leidt tot het vertonen van agressief gedrag naar de out-group (Struch & Schwartz, 1989). Deze bevindingen onderstrepen het belang dat interventies gericht op agressief gedrag zich niet hoeven te focussen op etniciteit. Het effect van conditie en sekse was niet verschillend voor de mate van vertoonde displaced agressie naar de in-group en de out-group. Deze bevindingen laten zien

dat Nederlandse kinderen niet beïnvloed worden door etniciteit van de slachtoffers (Nederlandse en Marokkaanse) bij het vertonen van displaced agressie.

Ook is er geen effect gevonden van conditie op het vertonen van displaced agressie bij Nederlandse kinderen. De sterkte van de afwijzing had dus geen effect op de mate van displaced agressie bij Nederlandse kinderen. Sociale afwijzing zorgt dus niet voor agressief gedrag gericht op onschuldige kinderen, maar alleen op de provocateurs. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat kinderen bij een sociale afwijzing, ongeacht de sterkte hiervan, proberen om andere relaties in stand te houden, doordat zij een grote motivatie hebben om geaccepteerd te worden door anderen en onderdeel te zijn van sociale groepen. Door displaced agressie te vertonen zullen andere relaties ook beschadigd raken. Baumeister en Leary (1995) hebben in hun onderzoek gevonden dat mensen na sociale afwijzing proberen relaties te herstellen.

Zoals verwacht zijn er wel sekseverschillen gevonden voor de mate van vertoonde displaced agressie. Jongens vertoonden meer displaced agressie dan meisjes. Dit komt overeen met eerder onderzoek (Björkqvist et al., 1992; Harris, 1996). Als echter wordt gekeken wat het effect is van sekse op de mate van displaced agressie naar de in-group en out-group, blijkt dat er geen sekseverschillen zijn. Nederlandse jongens vertoonden dus wel meer displaced agressie dan meisjes, maar dit effect is gelijk voor de displaced agressie naar zowel de in-group als de out-group. Etniciteit heeft, net als bij directe agressie, geen invloed op de sekseverschillen voor het vertonen van displaced agressie. Mogelijk dat dezelfde verklaring geldt dat de positieve opvattingen ten aanzien van de out-group en de in-group nog niet verschillen tussen jongens en meisjes, waardoor er geen verschil is in de mate van vertoonde displaced agressie.

Beperkingen en verder onderzoek

Het huidige onderzoek is niet zonder beperkingen. Ten eerste bestaat de steekproef alleen uit Nederlandse kinderen. Verder onderzoek zou moeten uitwijzen of deze resultaten ook gelden voor kinderen met een andere etniciteit. Gezien onze multiculturele samenleving zou het een waardevolle toevoeging zijn om te kijken hoe etnische minderheden in Nederland omgaan met directe en displaced agressie en hoe dit vertoond wordt naar de in-group versus de out-group.

Een tweede beperking van dit onderzoek is dat directe en displaced agressie onderzocht zijn als reactie op één specifieke provocatie, namelijk negatieve feedback van onbekende peers. Toekomstig onderzoek zou moeten uitwijzen of onze bevindingen

generaliseerbaar zijn naar andere provocatieve gebeurtenissen, zoals bijvoorbeeld negatieve feedback van bekende peers of negatieve feedback van groepen kinderen.

Tot slot is in dit onderzoek niet gekeken naar mogelijke factoren die van invloed zouden kunnen zijn op de associatie tussen afwijzing en het vertonen van directe en displaced agressie. Nesdale en collega's (2007) laten zien dat afwijzing door de out-group leidt tot vooroordelen. Het zou zinvol zijn om te onderzoeken wat het effect is van vooroordelen, over de out-group, op de mate van vertoonde agressie naar deze groep.

Conclusie

Samengevat is het huidige onderzoek een goede toevoeging aan de bestaande literatuur over directe en displaced agressie bij kinderen. Uit het onderzoek kwam naar voren dat etniciteit geen rol speelt bij displaced agressie van Nederlandse kinderen. Bij directe agressie speelt etniciteit wel een rol. Deze rol is echter tegenovergesteld van wat werd verwacht, namelijk meer agressie naar leden van de in-group. Daarnaast kwam uit het onderzoek naar voren dat sociale afwijzing een belangrijke rol speelt bij het vertonen van directe agressie. Interventies die gericht zijn op het verminderen van agressief gedrag bij kinderen kunnen hier rekening mee houden. Zo kan een interventie zich richten op het leren omgaan met afwijzing aan kinderen.

Literatuur

- Anderson, C. A., & Bushman, B. J. (2002). Human aggression. *Annual Review Psychology*, 53, 27-51. doi:10.1146/annurev.psych.53.100901.135231
- Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachment as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117, 497-529. doi: 10.1037/0033-2909.117.3.497
- Bettencourt, B. A., & Miller, N. (1996). Gender differences in aggression as a function of provocation: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 119, 422-447. doi:10.1037/0033-2909.119.3.422
- Björkqvist, K., Lagerspetz, K. M. J., & Kaukiainen, A. (1992). Do girls manipulate and boys fight? Developmental trends in regard to direct and indirect aggression. *Aggressive Behavior*, 18, 117-127. doi:10.1002/1098-2337
- Bushman, B. J., & Huesmann, L. R. (2010). *Aggression*. In S. T. Fiske, D. T. Gilbert, & G. Lindzey (Eds.), *Handbook of social psychology* (5th ed., pp. 833-863). New York: John Wiley & Sons.
- Card, N. A., Stucky, B. D., Sawalani, G. M., & Little, T. D. (2008). Direct and indirect aggression during childhood and adolescence: A meta-analytic review of gender differences, intercorrelations, and relations to maladjustment. *Child Development*, 79, 1185-1229. doi:10.1111/j.1467-8624.2008.01184.x
- Dasgupta, N. (2004). Implicit ingroup favoritism, outgroup favoritism, and their behavioral manifestations. *Social Justice Research*, 17, 143- 169. doi:10.1023/B:SORE.0000027407.70241.15
- Dollard, J., Doob, L. W., Miller, N. E., Mowrer, O. H., & Sears, R. R. (1939). *Frustration and aggression*. New Haven, CT: YaleUniversity Press.
- Duckitt, J., Callaghan, J., & Wagner, C. (2010). Group identification and outgroup attitudes in four South African ethnic groups: A multidimensional approach. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31, 633-646. doi:10.1177/0146167204271576
- Eagly, A. H., & Steffen, V. J. (1986). Gender and aggressive behavior: A meta-analytic review of the social psychological literature. *Psychological Bulletin*, 100, 309-330. doi:10.1037/0033-2909.100.3.309
- Gaertner, L., Iuzzinni, J., & O'Mara, E. M. (2008). When rejection by one fosters aggression against many: Multiple-victim aggression as a consequence of social rejection and perceived groupness. *Journal of Experimental Social Psychology*, 44, 958-970. doi:10.1016/j.jesp.2008.02.004

- Griffiths, J. A., & Nesdale, D. (2006). In-group and out-group attitudes of ethnic majority and minority children. *International Journal of Intercultural Relations*, *30*, 735-749. doi:10.1016/j.ijintrel.2006.05.001
- Harris, M., B. (1996). Aggression, gender, and ethnicity. *Aggression and Violant Behavior*, *1*, 123-146. doi:10.1016/1359-1789(95)00012-7
- Hide, J. S. (1984). How large are gender differences in aggression? A developmental meta-analysis. *Developmental Psychology*, *20*, 722-736. doi:10.1037//0012-1649.20.4.722
- Johnson, M. K., & Marini, M. M. (1998). Bridging the racial divide in the United States: The effect of gender. *Social Psychology Quarterly*, *61*, 247-258. doi:10.2307/2787111
- Kiesner, J., Maass, A., Cadinu, M., & Valessi, I. (2003). Risk factors for ethnic prejudice during early adolescence. *Social Development*, *12*, 288-308. doi:10.1111/1467-9507.00234
- Leary, M. R., Twenge, J. M., & Quinlivan, E. (2006). Interpersonal rejection as a determinant of anger and aggression. *Personality and Social Psychology Review*, *20*, 11-132. doi:10.1207/s15327957pspr1002_2
- Marcus-Newhall, A., Pederson, C. W., Carlson, M., & Miller, N. (2000). Displaced aggression is alive and well: A meta-analytic review. *Journal of Personality and Social Psychology*, *78*, 670-689. doi:10.1037//0022-3514.78.4.670
- Mucchi-Faina, A., Costarelli, S., & Romoli, C. (2002). The effects of intergroup context of evaluation on ambivalence toward the ingroup and the outgroup. *European Journal of Social Psychology*, *32*, 247-259. doi:10.1002/ejsp.71
- Nesdale, D. (1999). Developmental changes in children's ethnic preferences and social cognitions. *Journal of Applied Developmental Psychology*, *20*, 501-519. doi:10.1016/S0193-3973(99)00012-X
- Nesdale, D., Durkin, K., Maas, A., Kiesner, J., Griffiths, J., Daly, J., & McKenzie, D. (2010). Peer group rejection and children's outgroup prejudice. *Journal of Applied Developmental Psychology*, *31*, 134-144. doi:10.1016/j.appdev.2009.11004
- Nesdale, D., Lawson, M. J., Durkin, K., & Duffy, A. (2010). Effects of information about group members on young children's attitudes towards the in-group and out-group. *British Journal of Developmental Psychology*, *28*, 467-482. doi:10.1348/026151009X433321
- Nesdale, D., Maass, A., Durkin, K., & Griffiths, J. (2005). Group norms, threat and children's ethnic prejudice attitudes. *Child Development*, *76*, 1-12. doi:10.1111/j.1467-8624.2005.00869.x

- Nesdale, D., Maass, A., Griffiths, J., & Durkin, K. (2003). Effects of in-group and out-group ethnicity on children's attitudes towards members of the in-group and out-group. *British Journal of Developmental Psychology, 21*, 177-192.
doi:10.1348/026151003765264039
- Reijntjes, A., Kamphuis, J. H., Thomaes, S., Bushman, B. J., & Telch, M. J. (2010). *Youth use scapegoats too: an experimental examination of factors influencing youth' displaced aggression against their peers*. Manuscript submitted for publication.
- Reijntjes, A., Stegge, H., Meerum Terwogt, M., Kamphuis, J.H., & Telch, M. J. (2006). Emotion regulation and its effects on mood improvement in response to an in vivo peer rejection challenge. *Emotion, 6*, 543-552. doi:10.1037/1528-3542.6.4.543
- Riek, B. M., Mania, E. W., & Gaernter, S. L. (2006). Intergroup threat and outgroup attitudes: A meta-analytic review. *Personality and Social Psychology Review, 10*, 336-353.
doi:10.1207/s15327957pspr1004_4
- Schlueter, E., Schmidt, P., & Wagner, U. (2008). Disentangling the causal relations of perceived group threat and outgroup derogation: cross-national evidence from German and Russian panel surveys. *European Sociological Review, 24*, 567-581.
doi:10.1093/esr/jen029
- Stenstrom, D. M., Lickel, B., Denson, T. F., & Miller, N. (2008). The roles of ingroup identification and outgroup entitativity in intergroup retribution. *Personality and Social Psychology Bulletin, 34*, 1570-1582. doi:10.1177/0146167208322999
- Stephan, W. G., Renfro, C. L., Esses, V. M., Stephan, C. W., & Martin, T. (2005). The effects of feeling threatened on attitudes toward immigrants. *International Journal of Intercultural Relations, 29*, 1-19. doi:10.1016/j.ijintrel.2005.04.011
- Struch, N., & Schwartz, S. H. (1989). Intergroup aggression: Its predictors and distinctness from in-group bias. *Journal of Personality and Social Psychology, 56*, 364-373.
doi:10.1037/0022-3514.56.3.364
- Verkuyten, M. (2001). National identification and intergroup evaluations in Dutch children. *British Journal of Development Psychology, 19*, 559-571.
doi:10.1348/026151001166254
- Yamagishi, T., & Mifune, N. (2009). Social exchange and solidarity: in-group love or out-group hate? *Evolution and Human Behavior, 30*, 229-237.
doi:10.1016/j.evolhumbehav.2009.02.004